

Martina Juranović-Tonejc, Katarina Radatović Cvitanović

Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture

Martina Juranović-Tonejc
Katarina Radatović Cvitanović
Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
HR – 10 000 Zagreb, Ulica Josipa Runjanina 2

UDK: 351.853-048.442(497.5)
725.94-048.442(497.5)
347.787(497.5):930.85
Pregledni rad/Subject Review
Primljen/Received: 10. 1. 2015.

Ključne riječi: spomenik kulture, kulturna baština, kategorizacija, kulturna dobra, zaštita kulturne baštine, registar kulturnih dobara
Key words: monument of culture, cultural heritage, categorisation, cultural property, cultural heritage protection, Cultural Property Registry

Uvođenje kategorizacije spomenika nešto je što se zadnjih nekoliko godina spominje kao potreba ili mjera radi lakše i učinkovitije brige o kulturnoj baštini. Kategorizacija spomenika neslužbeno je usvojena 1960-ih godina, potom se 80-ih godina njena primjena pokušala unaprijediti i prilagoditi, da bi svoj vrhunac dosljedne primjene dostigla u vrijeme procijene ratnih šteta (1992. – 1997.). Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara donesenim 1999. godine kategorizacija nije usustavljena kao dio prijedloga za upis kulturnog dobra u Registar kulturnih dobara RH te se prestala primjenjivati u dokumentaciji. S obzirom na brojnost spomenika, način raspodjele financijskih sredstava, a radi ujednačavanja i unaprjeđenja stručnog postupanja konzervatora, ideja o uvođenju kategorizacije ponovno je aktualna.

KRATKI PREGLED KATEGORIZACIJE SPOMENIKA KULTURE U SLUŽBI ZAŠTITE

Prema istraženju izvornoj pisanoj građi i drugim materijalima¹ razradom kategorizacije spomenika kulture služba zaštite spomenika kulture bavila se u nekoliko navrata. Na čelu s Anđelom Horvat 1960-ih godina razrađen je prvi prijedlog kategorizacije spomenika. Prema njemu kategorizacija se temeljila na analizi kulturne baštine svih republika nekadašnje Jugoslavije, a uzeta je u obzir i regionalna raznolikost. Kategorizacija je predstavljala stupnjevanje vrijednosti pojedinih spomenika, odnosno grupa spomenika. Kategorije su označavane brojevima od 0 do 5:

0 – međunarodno, odnosno svjetsko značenje – spomenici koji imaju najveću kulturno-umjetničku odnosno

povijesnu ili drugu znanstvenu vrijednost u svjetskim razmjerima

1 – savezno, odnosno općejugoslavensko značenje – spomenici unikatnog/jedinstvenog, reprezentativnog i istaknutog značenja u kulturno-umjetničkom, povijesnom ili drugom znanstvenom smislu na području Jugoslavije

2 – republičko, odnosno nacionalno značenje – spomenici unikatnog/jedinstvenog, reprezentativnog i istaknutog značenja u kulturno-umjetničkom, povijesnom ili drugom znanstvenom smislu na području Hrvatske. Ova kategorija uključivala je spomenike koji su preuređeni, ali su sačuvali veliki dio svojih izvornih sadržaja i oblika.

3 – regionalno značenje – reprezentativni spomenici u okviru regije s umjetničkim, povijesnim ili drugim znanstvenim vrijednostima, spomenici tradicionalnog stvaralaštva i skupovi objekata istaknuti za pejzaž

4 – lokalno značenje – spomenici prosječne ili manje umjetničke, povijesne ili druge znanstvene vrijednosti, a koji su značajni za uže teritorijalno područje. U ovu kategoriju ubrajali su se spomenici koji su po svojoj vrijednosti pripadali višoj kategoriji, ali je njihovo izvorno stanje u velikoj mjeri narušeno i očuvano samo u detaljima. Primjeri tradicionalnog graditeljstva također su spadali u ovu kategoriju jer su u velikom broju bili sačuvani.

5 – ambijentalno značenje – primjeri graditeljstva koji imaju minimalne umjetničke, povijesne ili druge znanstvene vrijednosti, a koji povezani u kompleksu tvore određeni ambijent

0,1,2 – nije od bitnog značaja tehničko stanje u kojem se djelo trenutačno nalazi.

Navedena kategorizacija nije bila objavljena u službenom listu, ali je u praksi korištena, što se iščitava iz dokumenata, elaborata i korespondencije među nadležnim tijelima.

¹ Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine – Arhiv (MK-UZKB A) - Strojopis autogr.

1. Naziv objekta SVIETLOKAZNE		2. Mjesto ROVINJ		3. Odbor ROVINJ	
4. Vrsta objekta up. crkve sv. Eufemije		5. Nad. sv. III-251	6. Kategor. 72	7. Klasif. 3/11	8. Klasif. 1
9. Materijal venecijanske radionice		10. Materijal srebro		11. Vrsta rakt crkve	
12. Broj inventara 1673 g.		13. Dimenzije str. baza vis 66 cm, duž 210 cm		14. Vrsta iskovrvenje i lijevanje	
15. Opis Podnožje je trostrano sa ovalnim, arhaičnim ispučenjima po središnjim stranama. Na jednom ispučenju je lik sv. Eufemije, a na drugima je napis godine. Napis je jezolik. Na jaruđu sačinjavaju dva stepenasto proširena prstena ukrasna kincionica. Iznadu njih je gletiti prsten, a gore točkasti nis i odri, horizontalno strieći u- bod.					

16. Opis predmeta - veličina objekta stanje dobro		17. Slika		18. Bilješka Fotografije dug. gov. sa zašt. spom. kulture u Rijeci iz 1972 g.	
19. Broj predmeta 7.1.1972		20. Datum 21. 7. 72.		21. Bilješka izvješće dugi spom. d'arte d'Rijeci, prov. 01. 1968, 1969 god str 134	
22. Napomena		23. Napomena		24. Napomena	
25. Napomena		26. Napomena		27. Napomena	
28. Napomena		29. Napomena		30. Napomena	
31. Napomena		32. Napomena		33. Napomena	
34. Napomena		35. Napomena		36. Napomena	
37. Napomena		38. Napomena		39. Napomena	
40. Napomena		41. Napomena		42. Napomena	
43. Napomena		44. Napomena		45. Napomena	
46. Napomena		47. Napomena		48. Napomena	
49. Napomena		50. Napomena		51. Napomena	
52. Napomena		53. Napomena		54. Napomena	
55. Napomena		56. Napomena		57. Napomena	
58. Napomena		59. Napomena		60. Napomena	
61. Napomena		62. Napomena		63. Napomena	
64. Napomena		65. Napomena		66. Napomena	
67. Napomena		68. Napomena		69. Napomena	
70. Napomena		71. Napomena		72. Napomena	
73. Napomena		74. Napomena		75. Napomena	
76. Napomena		77. Napomena		78. Napomena	
79. Napomena		80. Napomena		81. Napomena	
82. Napomena		83. Napomena		84. Napomena	
85. Napomena		86. Napomena		87. Napomena	
88. Napomena		89. Napomena		90. Napomena	
91. Napomena		92. Napomena		93. Napomena	
94. Napomena		95. Napomena		96. Napomena	
97. Napomena		98. Napomena		99. Napomena	
100. Napomena		101. Napomena		102. Napomena	

1 Karton kartoteke svijećnjaka iz župne crkve sv. Eufemije iz Rovinja
Card of the card files of candlesticks of the parish church of St. Euphemia in Rovinj

Naime, u nekoliko navrata nadležna tijela zatražila su Zavod za zaštitu spomenika² popis kategoriziranih spomenika. Tako je Savjet za kulturu SR Hrvatske 1963. godine zatražio podatke od Zavoda za zaštitu spomenika kulture i drugih kulturnih ustanova (muzeja, knjižnica) o spomenicima kulture od izuzetnog značaja za opću ili nacionalnu kulturu³. Traženi podatci za nepokretne spomenike bili su: opis objekta, valorizacija s kratkim obrazloženjem, fotografija, te postojanje arhitektonskih nacrti, dok je za pokretne spomenike uz navedene podatke trebalo priložiti i dimenzije. Republički zavod za zaštitu spomenika, zajedno s regionalnim zavodima u Splitu, Rijeci, Osijeku i Zagrebu, proveo je stručne pripreme koje su uključivale izradu uputa za nužnu dokumentaciju za potrebe valorizacije i kategorizacije i kriterije za njenu provedbu te sadržaj prijedloga za kategorizaciju. Navedeni materijal uz popis spomenika dostavili su Savjetu za zaštitu spomenika kulture. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu dostavio je popis raspoređen po vrstama spomenika i po kategorijama: sakralni spomenici, dvorci i kurije i stari gradovi. Niti jedan spomenik nije bio svrstan u 0. kategoriju, nego u 1. i 2.⁴

Prema Zakonu o zaštiti spomenika kulture iz 1967.⁵ osnovan je Savjet za zaštitu spomenika kulture. Cilj Savjeta bio je unaprjeđenje službe zaštite, davanje preporuka i mišljenja, razmatranje godišnjih planova rada i izvještaja o radu zavoda, propisivanje vođenja registra, evidencije i

dokumentacije spomenika kulture,⁶ a zaključkom Savjeta usvojena je i kategorizacija spomenika. Pritom je važno naglasiti da kategorizacija spomenika nije bila zakonski propisana ili sadržana u Zakonu o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine ili Pravilniku o registraciji spomenika kulture iz 1968. godine.⁷ Navedena kategorizacija se odnosila na cjelokupnu kulturnu baštinu, *in situ* i muzejsku. No, nije sustavno provedena; uglavnom je provedena prilikom upisa spomenika u evidencijske kartice procjenom konzervatora u pojedinim regionalnim konzervatorskim zavodima. Na nepokretnim spomenicima i na povijesnim cjelinama provedena je sustavnije, dok je na pokretnim spomenicima provedena tek djelomično, što se i uočilo pregledom evidencijskih dokumentacijskih kartica (sl. 1) zavoda za zaštitu spomenika u Rijeci, Osijeku, Splitu i Zagrebu. Treba napomenuti da nije postojao sustav ujednačene i objedinjene procjene.

Potvrda ranije iznesenog mišljenja da je prve prijedloge i razrade kategorizacije napisala Anđela Horvat jest i njeno sudjelovanje na savjetovanju o *Valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama u SR Hrvatskoj* koje je održano 27. svibnja 1970. u Zagrebu. Horvat je imala izlaganje o *Valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama* u kojemu naglašava problem postavke i ujednačenosti kriterija koji bi bili pomoć za valorizaciju. Nakon utvrđivanja arheoloških, povijesnih, etnoloških, socioloških, umjetničkih, tehničkih i drugih znanstvenih ili kulturnih

2 Zakonom o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine, članak 13. službu zaštite spomenika kulture obavljaju Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, regionalni zavodi i općinski. NN broj 7 od 15. veljače 1967: 55.

3 U MK-UZKB-A navedena je samo godina 1963.

4 MK-UZKB-A Broj 02-807/1-1967. od 6. prosinca 1967.

5 Objavljen: NN 7/1967, od 15. veljače 1967., Prosvjetno kulturno vijeće i Republičko vijeće Sabora donijeli su Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti spomenika kulture 28. prosinca 1966. na temelju kojeg je osnovan Savjet za zaštitu spomenika. MK-UZKB-A Broj 210/1-1967.

6 Svim konzervatorskim zavodima postavljena je obveza vođenja evidencije spomenika kulture na njihovu području, sređivanja postojeće evidencije te izrada fotodokumentacije. U programima rada konzervatorskih zavoda za 1967. godinu evidencija pokretnih spomenika unesena je kao prioritet, odobrena su i sredstva iz Republičkog fonda za unaprjeđenje kulturnih djelatnosti. MK-UZKB-A Iz izvještaja Milana Preloga, Služba zaštite spomenika kulture u SR Hrvatskoj i njeni aktualni problemi (godina 1967.).

7 Zakon o zaštiti spomenika kulture NN br. 7/67., Pravilnik o registraciji spomenika kulture NN br. 8/68.

2 Kategorizacije za dvorce i kurije Anđele Horvat
Categorisation for castles and manor houses of Anđela Horvat

vrijednosti, Horvat je navela i komponente koje bi se trebale uzeti u obzir za valorizaciju kao što su: svrha zbog koje je predmet nastao, vrijeme, geografski prostor, autentičnost, rijetkost, ambijent, autor, društveni sloj koji je uvjetovao nastanak predmeta, događaj koji je dao poticaj te kontakti povezani prometnim vezama.⁸ Nadalje, prilikom vrjednovanja Horvat naglašava ambijentalnu vrijednost u smislu ostanka/ostavljanja umjetnine u njenom prvotnom prostoru, pritom naglašavajući stav konzervatorske službe o ostanku umjetnina *in situ* kadgod i gdje god je to moguće.⁹

Horvat je 1970. godine sudjelovala i u izradi elaborata Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture pod nazivom *Dvorci i kurije Sjeverne Hrvatske /stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život*.¹⁰ U elaboratu je prikazan razvoj i tipologija dvoraca i kurija te analiza njihove vrijednosti i spomeničkih svojstva u sjevernoj Hrvatskoj. Za svaki spomenik naveden je kratki opis, stanje, spomenička kategorija, prijedlog namjene i postojeća dokumentacija. Spomeničke kategorije bile su podijeljene u šest kategorija

prema značaju (navedene u ranijem u tekstu). Uvedene su prijelazne kategorije 0/1, 0/2, 1, 1/2, 2, 2/3, 3, 3/4, 4, za objekte kod kojih je došlo do degradacije svojstava (sl. 2).

Iako svrha kategorizacije nije bila izdvajanje spomenika na štetu ostalih, već efikasnija zaštita prema sastavljenoj prioritetnoj listi koja je ovisila o važnosti spomeničkog značaja pojedinog spomenika, ona je na neki način bila i ekonomski orijentirana, što potvrđuju izvještaji *Komisije za ocjenu prioriteta konzervatorsko-restauratorskih zahvata* osnovane 13. listopada 1967.¹¹ *Komisija* je prilikom davanja stručnog mišljenja o prioritetima i prijedlozima zaštitnih radova od svih zavoda za zaštitu zatražila popis spomenika kulture 0. i 1. kategorije, a uzimala je u obzir najvažnije kriterije: kvalitetu i značenje spomenika te ugroženost. Treba spomenuti da je predsjednik *Komisije* bio akademik Andre Mohorovičić koji je 1978. godine napisao *Prilog analizi vrednovanja povijesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture u SR Hrvatskoj* u kojem je kronološki prikazan, kako je objasnio u uvodu: „... najuži krug istaknutih urbanih cjelina i arhitektonskih objekata koji prezentiraju najznačajnije vrijednosti pojedinih kulturno-umjetničkih povijesnih epoha u kojima su, tokom ukupnog procesa etničkih, društvenih, ekonomskih i političkih razvojnih

⁸ Horvat, A. (1970): *O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama*, Zagreb.

⁹ Horvat naglašava osnovnu razliku između muzejskog stručnjaka i konzervatora budući da muzejski stručnjak ne vrednuje umjetninu u prvotnom ambijentu, *in situ*.

¹⁰ Elaborat su izradili: Anđela Horvat (navedena je kao *naučni savjetnik*), Štefica Habunek-Moravac, Nada Aleksić, Marija Gamulin, Draginja Jurman-Karaman, Vlado Mađarić, Dubravka Mladinov, fotograf Nikola Vranić, prema: Ruža Korbar.

¹¹ Sastav komisije: N. Filipović, G. Gamulin, M. Gamulin, A. Horvat, A. Mohorovičić, Z. Munk.

*transformacija na tlu Hrvatske, nastali...*¹² Kronološki po fazama iznesen je kratak povijesni pregled, društveno uređenje, razvoj, organizacija, karakter i vrijednost urbanih struktura naselja. Spomenici su navedeni po tipu (bedemi, gradine, kašteli, zvonici), konstrukcijama i građevnom materijalu, abecednim redom s kratkim informacijama o promjenama na spomenicima, no Mohorovičić se u navedenom djelu nije služio kategorizacijom 0 – 5 iako je valorizacija naselja provedena.

Ustavom SR Hrvatske iz 1974. godine usvojeno je načelo da nekretnine od posebnoga kulturnog i povijesnog značenja uživaju posebnu zaštitu i koriste se pod uvjetima i na način koji su propisani zakonom. U skladu s načelima Ustava donesen je *Zakon o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti kulture*¹³ na temelju kojeg je osnovana *Republička samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture (RSIZK)* radi promicanja kulturnog stvaralaštva i kulture uopće. RSIZK je usklađivao i odobravao programe i sredstva za cjelokupnu kulturu, što je podrazumijevalo obnovu spomenika i restauriranje umjetnina. Kriteriji za dodjelu financijskih sredstva bili su definirani *Zakonom o samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti kulture* u šestom poglavlju: Opće društvene potrebe u oblasti kulture, članku 54., kojim je propisana zaštita pokretnih i nepokretnih spomenika kulture nulte i prve kategorije. To je jedini službeni dokument u kojem je kategorizacija spomenika kulture za najvrjednije spomenike prihvaćena kao kriterij.

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture 1977. godine osnovao je *Komisiju za valorizaciju i kategorizaciju* na temelju odluke *Odbora za spomen-obilježavanje povijesnih događaja i ličnosti Sabora SRH*. Svrha navedene Komisije bila je izrada i razrada jedinstvenih kriterija za valorizaciju i kategorizaciju najznačajnijih povijesnih događaja i osoba, spomenika i spomen-obilježja revolucionarnog „radničkog pokreta, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije“.¹⁴ Komisija je izradila kriterije po kojima su spomenici bili kategorizirani u tri kategorije: A (spomenici od najvećeg značenja), B (vrlo značajni) i C (značajni)¹⁵. Nakon provedene evidencije memorijalne baštine 1982. godine prikupljen je velik broj podataka, utvrđeno je njeno stanje i buduće mjere zaštite te je provedena kategorizacija.

U *Programu kulturnog razvoja SR Hrvatske za 1980. godinu*¹⁶ iznesen je godišnji plan rada Zavoda za zaštitu

spomenika kulture, regionalnih zavoda u Osijeku, Splitu, Zagrebu, Zadru, Rijeci i Restauratorskog zavoda. Zavodi u Rijeci, Osijeku i Splitu u planu rada imaju stavku izrade dokumentacije za spomenike 0. i 1. kategorije. Izrada dokumentacije odnosila se na izradu arhitektonskih snimaka postojećeg stanja i na elaborate za izvođenje *konzervatorskih zaštitnih radova*.

Problem valorizacije bio je neujednačenost kriterija kategorizacije. Prije svega bio je problem u regionalnom shvaćanju vrijednosti. Problem nepostojanja čvrstih i zajedničkih kriterija pri valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture bio je djelomičan, jer je stvarni problem bio u neprovedenoj evidenciji spomenika na području RH koja nije ni do danas provedena u cijelosti. Evidencija i valorizacija su procesi koji prethode kvalitetnoj kategorizaciji i međusobno su povezani, a počivaju na analizi i proučavanju spomenika kako bi se utvrdile povijesne, kulturno-umjetničke i estetske vrijednosti u odnosu na cjelokupnu kulturnu baštinu.

Evidenciju su provodili konzervatorski odjeli koji su sakupljali podatke o evidentiranim i registriranim spomenicima sa svog područja, dok je za cjelokupno područje nedostajao element komparativnog vrjednovanja i dodjeljivanja kategorija.

Stoga je predlagano, unutar konzervatorske struke, službe zaštite, da se za kategorizaciju spomenika osnuje posebno Povjerenstvo/Komisija koju bi činili istaknuti znanstvenici iz područja društvenih znanosti, ali do osnivanja nije nikada došlo. Međutim, ideja o uspostavljanju jedinstvenih kriterija nije napuštena, što potvrđuje prijedlog Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz 1985. godine *Kriterij za vrednovanje i kategorizaciju kulturnih dobara*. Prijedlog čini 14 točaka, a u točki 1. definirano je što podrazumijeva vrjednovanje kulturnih dobara: „*stručni i znanstveni postupak kojim se na temelju zajedničkih osnovnih kriterija, polazeći od svojstva, značenja, funkcije kulturnog dobra određuje njihova opća i posebna društvena i kulturna vrijednost*“. Zatim su definirani cilj i svrha vrjednovanja, te zajednički kriteriji. Svojstvo je utvrđivano prema kriterijima izvornosti, rijetkosti, reprezentativnosti, raznolikosti, cjelovitosti, ambijentalnoj i estetsko-umjetničkoj vrijednosti. Vrijednost je određivana i na temelju starosti, očuvanosti i ugroženosti. Kategorizacija je definirana u točki 8. kao „*stručno, znanstveno i društveno stupnjevanje vrijednosti kulturnih dobara u okviru utvrđenih kategorija prema dostignutim saznanjima struke i znanosti zaštite kulturnih dobara*“. Kategorizacija se trebala provoditi radi utvrđivanja stupnja značenja, određivanja prioriteta u zaštitnim radovima, uvjeta korištenja, određivanja nadležnosti u provođenju mjera zaštite, te provođenja odredaba iz međunarodnih konvencija o zaštiti kulturne baštine.

12 Mohorovičić, A. (1978): *Prilog analizi vrednovanja povijesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture u SR Hrvatskoj*, Zagreb, 3.

13 Objavljeno: Narodne novine, broj 51, od 12. prosinca 1974.

14 Pavlović-Mutak, K. (1986): *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije*, Kategorizacija, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreb, Odbor za spomen-obilježavanje povijesnih događaja i ličnosti Sabora SRH, Zagreb.

15 Komisija je izradila prijedlog kategorizacije te proslijedila na razmatranje i usklađivanje svim zavodima za zaštitu spomenika kulture, općinskim i međuopćinskim SUBNOR-ima i konferencijama SSENH. RZZSK 1986.

16 Nacrtni samoupravnog sporazuma o osnovama plana Republičke samoupravne interesne zajednice u oblasti kulture o zadovoljavanju potreba na razini Republike za razdoblje 1981. – 1985. godine.

Kriteriji kategorizacije bili su podijeljeni u četiri kategorije: A, B, C i N.

„A“ kategoriju čine spomenici od nacionalnog i svjetskog značaja:

– imaju izuzetno značenje za društveni, povijesni i kulturni razvitak naroda i zemlje

– predstavljaju izuzetno karakteristične (jedinствене) primjere određenog kulturno-povijesnog razdoblja na određenom prostoru i u širem povijesnom odnosno kulturno-povijesnom okviru

– svjedoče o prelomnim i izuzetno značajnim događajima koji su presudno utjecali na povijesni i kulturni razvoj zemlje i naroda

– imaju izuzetnu (jedinствену) umjetničku, estetsku i/ili znanstvenu vrijednost

– predstavljaju vrhunska (jedinствена) dostignuća suvremenog stvaralaštva, odnosno jedinствене (rijetke) primjerke stvaralaštva svojeg vremena

– svjedoče o presudnim događajima i/ili ličnostima i njihovom utjecaju na kulturni i/ili društveni razvoj zemlje.

U okviru ove kategorije oznakom „O“ označavaju se kulturna dobra upisana u Listu svjetske baštine.“

„B“ kategorija – spomenici kulture regionalnog značenja:

– imaju karakteristična svojstva određenog užeg područja ili vremenskog razdoblja u društvenom, povijesnom i kulturnom razvoju

– predstavljaju veoma značajna svjedočanstva za proučavanje društvenih pojava, odnosno uvjeta društvenog, gospodarskog i kulturno-povijesnog razvoja u određenim vremenskim razdobljima ili epohama

– imaju karakteristike jedinственih društvenih, gospodarskih ili kulturno-povijesnih pojava u određenim vremenskim razdobljima, ali nisu razvrstani u prvu „A“ kategoriju radi većeg broja u kojem se javljaju

– imaju odgovarajuću umjetničku, estetsku i/ili znanstvenu vrijednost

– predstavljaju značajna dostignuća suvremenog stvaralaštva, odnosno značajne primjerke stvaralaštva svojeg vremena

– imaju veliko značenje za kulturni i društveni razvoj ili su povezani sa značajnim događajima i istaknutim ličnostima iz povijesti zemlje

„C“ kategorija – spomenici kulture lokalnog značenja:

– imaju uže ambijentalno ili vremensko značenje u razvoju zemlje i naroda

– predstavljaju određena estetska i umjetnička ostvarenja u određenom užem kulturnom ili civilizacijskom krugu

– imaju karakteristike jedinственih primjeraka svoje vrste ili stvaralaštva svojeg vremena, ali radi množine u kojoj se javljaju nisu razvrstani u prvu „A“ ili drugu „B“ kategoriju

– imaju određeno značenje za kulturni i društveni razvoj ili su povezana s događajima i istaknutim ličnostima društvenog, gospodarskog ili kulturnog razvoja.

„N“ – nekategorizirani objekti – ne mogu se ocijeniti niti jednim od navedenih kriterija, ali su uvršteni u popis ratnih šteta jer postoji mogućnost da postoji u njima vrijedan inventar (ratne štete).

Analiza spomenika provedena je i pomoću različitih obrazaca o vrstama kulturnih dobara i razini dokumentiranosti. Jedan od primjera je statističko istraživanje iz 1986. godine koje je proveo Savezni zavod za statistiku SFRJ pod nazivom „Popis nepokretnih registriranih kulturnih dobara (spomenika kulture) 1986“ na temelju Odluke skupštine SFRJ o donošenju *Programa statističkih istraživanja od važnosti za cijelu zemlju za razdoblje 1986-1990*.¹⁷ Iako ovo istraživanje nema direktne veze s valorizacijom, važno je zbog rada *Koordinacionog odbora zavoda za zaštitu spomenika kulture i zavoda za zaštitu prirode Jugoslavije* na izradi definicija, uputa, objašnjenja, nomenklatura i klasifikacija kao i izradi jedinственog projekta obrade popisane građe te načina publiciranja podataka.¹⁸ Istraživanje su provodili Savezni zavod za statistiku i republički zavodi za statistiku, nadležni zavodi za zaštitu spomenika kulture i Koordinacioni odbor Zavoda za zaštitu spomenika kulture i Zavoda za zaštitu prirode Jugoslavije.¹⁹ Cilj je bio uvid u evidenciju, dokumentaciju, očuvanost i prezentaciju registriranih nepokretnih kulturnih dobara (pojedinačno i cjelina). U svrhu istraživanja izrađeni su obrasci ZSK-1 i ZSK-2. Obrazac ZSK-1 bio je upitnik za svako nepokretno registrirano kulturno dobro, a ZSK-2 je služio za podatke o zavodima za zaštitu spomenika kulture koji su dostavljali podatke te o ukupnom broju registriranih nepokretnih spomenika.

Početak Domovinskog rata 1991. godine usmjerio je zaštitu spomenika na hitno spašavanje baštine, napose pokretne. Prema objavljenom članku o ratnim štetama, u Domovinskom ratu stradalo je 35% spomenika upisanih u Registar kulturnih dobara RH, od kojih je 6% uništeno.²⁰ U siječnju 1992. godine uz pomoć Ministarstva financija započele su pripreme za popis i procjenu ratnih šteta u suradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture. Na sastanku Savjeta direktora Zavoda za zaštitu spomenika kulture stručna radna grupa predložila je za razradu metoda i planova za popis i procjenu ratnih šteta te prijedlog organizacije rada Posebne komisije za popis i procjenu ratne

17 Službeni list SFRJ broj 76/85.

18 MK-UZKB-A, radni materijal.

19 Sjedište Koordinacionog odbora republičkih i pokrajinskih zavoda za zaštitu spomenika kulture bilo je u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu od 1984. do 1990. godine.

20 U članku V. Ukrainčika i B. Uršića Ratne štete na spomenicima kulture navedeno je da je 345 povijesnih naselja, odnosno više od 4000 pojedinačnih povijesnih građevina upisanih ili preventivno zaštićenih pretrpjelo štetu uzrokovanu ratnim razaranja. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 1998/1999:5.*

štete na spomenicima kulture na području RH.²¹ Navedena Komisija 1993. godine izdala je Uputu za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete na spomenicima kulture na području Republike Hrvatske i Prilog Uputi za primjenu zakona o utvrđivanju ratne štete. U Uputi je razrađena već ranije u tekstu spomenuta kategorizacija spomenika kulture iz 1980-ih, kategorije od nacionalnog (A), regionalnog (B), lokalnog značaja (C) i nekategoriziranih (N), a klasifikacija po svim drugim parametrima koji se odnose na spomenik kulture detaljno je razrađena u svrhu procjene ratne štete.

U Uputi je razrađena procjena ratne štete tipizacijom osnovnih sklopova nepokretnih spomenika, a na pokretnim spomenicima prema pojedinoj vrsti materijala, postupcima istraživanja i konzervatorsko-restauratorskim radovima.

U obrascima za nepokretne i pokretne spomenike razrađena je provedena prema svim sljedećim relevantnim kategorijama: vlasništvu, smještaju, vrsti spomenika/namjeni, djelatnosti, razdoblju nastanka, spomeničkoj kategoriji (A, B, C, N), potrebom za hitnom intervencijom s naglaskom na detaljno razrađenoj evidenciji oštećenja.

Procjena ratnih šteta napravljena je prema šifriranom evidencijskom obrascu koji je u razradi bio izrazito složeno koncipiran, no za upotrebu je bio logičan i lako primjenjiv jer se u konačnici svodio na zbroj radnih sati i troškova materijala, konzervatorsko-restauratorskih radova i ostalih troškova.

Takav način provođenja evidencije i valorizacije prema unaprijed utvrđenim podkategorijama poučak je koji treba slijediti i u sadašnjem razmišljanju o razradi valorizacije i kategorizacije za upis spomenika u Registar kulturnih dobra.

.....
21 Članovi Stručne radne grupe bili su: Branko Lučić, Davorin Salopek, Božidar Uršić, Ivo Maroević, Ljerka Smaligajić. Stručna radna grupa, kako je navedeno u kasnije izrađenoj Uputi iz 1993., svoj rad započinje na sljedećim dokumentima: Zakon o utvrđivanju ratne štete NN 61/91, Nacrt Uputstva za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete i obrazaca koji su služili pri popisu ratnih šteta od potresa 1979, 1982. i 1986. godine.

U Uputi za primjenu Zakona o utvrđivanju ratne štete točke 27. i 41. odnose se na spomenike kulture:

„27. Ministarstvo kulture i prosvjete, Zavod za zaštitu spomenika kulture, predlaže cijene za specifične radove na nepokretnim spomenicima kulture koji nisu navedeni u standardnoj građevinskoj kalkulaciji, kao i korekcije cijena radova koji su navedeni u kalkulaciji, a specifični su za spomenike kulture. Ovo ministarstvo predlaže cijene za sve radove sanacije odnosno restauriranje pokretnih spomenika kulture i cijene za procjenu uništenih ili nestalih spomenika kulture.

41. Svi dokumenti za procjenu štete izrađeni su na jedinstvenim obrascima koje propisuje Republička komisija (vidi priloge ovoj Uputi), a izrađuju se u tri primjeka, osim za nepokretne i pokretne spomenike kulture, za koje se izrađuju u četiri primjeka. Temeljem pripremljene dokumentacije izrađuje se zbrojno izvješće o šteti za teritorij pojedine županije i zbrojno izvješće o šteti za teritorij pojedine općine (grada). Njih izrađuje Županijska komisija, stručna komisija ili organizacija kojoj to županija povjeri. Za velike gospodarske sustave izrađuju se zbrojna izvješća, koja prikazuju štetu za te sustave. Izvješća velikih gospodarskih sustava za teritorij pojedine županije sastavni su dio izvješća te županije.“ (NN 54/1993), *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 1998/1999:10.

KATEGORIZACIJA I RACIONALNO POSTUPANJE U ZAŠTITI KULTURNE BAŠTINE I KULTURNIH DOBARA²²

Kategorizacija promatrana sa znanstvenog gledišta sa svrhom pojednostavljenog vrjednovanja nalazi često protivnike koji u njoj vide maćehinski pristup umjetninama, budući da sve umjetnine zaslužuju jednaku brigu. Pojasnimo razumljivim primjerom: na pitanje upućeno majci o tome koje je njeno dijete najpametnije, majka bi morala odgovoriti da su sva njena djeca jednako vrijedna bez obzira na pamet. No pritom, ako tražimo odgovor koje od njih zaslužuje stipendiju, razmišljajući na taj način ne bismo dobili odgovor.

Također postoji bojazan da bi do sada ravnomjernu raspodjelu sredstava za konzervatorsko-restauratorske radove na kulturnim dobrima po teritorijalnom principu (po županijama) zamijenila kategorija kao apsolutni kriterij, te bi se sredstva za obnovu ulagala samo u najvrjednije umjetnine i pojedine regije.

Kategorizacija u kontekstu konzervatorske prakse potreba je koja izrasta iz naravi same struke. U postupanju prema umjetninama ona je uvijek prisutna budući da konzervator odlučuje i daje prijedlog prioriteta u okviru raspoloživih sredstava.

Odlučivanje o prioritetima postupak je koji zavrjeđuje krajnji oprez i argumentaciju. Konzervatorska struka to traži, a ujednačavanje kriterija u donošenju odluka o prioritetima osnovni je razlog zašto treba provesti kategorizaciju umjetnina. Pritom treba naglasiti da razlog utvrđivanja pojedinih kategorija nije u cilju petrifikacije znanstveno utvrđene „vrijednosti“ pojedine umjetnine, čime bismo postupak ove procjene izjednačavali s procjenom njene tržišne vrijednosti, već je u cilju provođenja ujednačenog postupanja unutar zatvorene konzervatorske zajednice koja djeluje u devetnaest konzervatorskih odjela, te ostvarenja veće transparentnosti u tom postupanju.

Kulturna baština u svojoj sveukupnosti predmet je bavljenja i proučavanja, no odgovornost o skrbi je na vlasniku, a briga države za kulturno dobro počinje tek pravnom zaštitom, odnosno donošenjem Rješenja kojim se utvrđuje svojstvo kulturnog dobra. Smještanjem konzervatorske službe unutar državne uprave i zakonskom regulativom od 1999. godine, prioriteta postaju poslovi koji su određeni provođenjem pravne zaštite na kulturnim dobrima i postupanjima koji iz takve zaštite proizlaze. Stručni poslovi do upisa u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske nisu jasno definirani, budući da briga za predmet kulturne baštine za koji se predmnijeva da ima svojstvo kulturnog dobra nije zakonski regulirana.

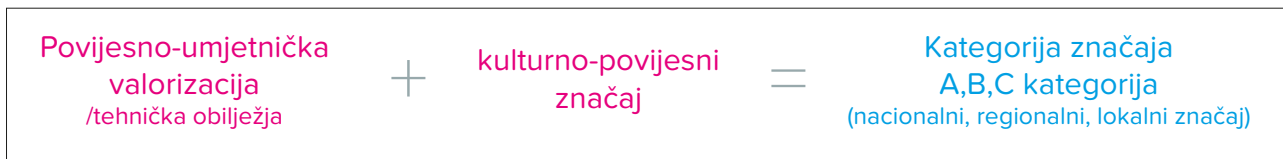
Poslovi koji prethode pravnoj zaštiti nisu dostatno razrađeni, a dio su konzervatorske struke stiješnjene spomenutim zakonskim okvirima unutar Ministarstva kulture RH (shema 1).

.....
22 Godine 1999. donesen je Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99) u kojemu se umjesto pojma *spomenik kulture* uvodi *kulturno dobro* koji se koristi u daljnjem tekstu.

Shema 1 Položaj kategorizacije u odnosu na sustav zaštite kulturne baštine i zaštite kulturnih dobara, te sadašnje stanje koje se odražava na uvođenje kategorizacije

Position of categorisation with respect to the system of cultural heritage and cultural property protection and current situation reflecting on the introduction of categorisation Shema

Shema 2 Prikaz formiranja kategorije značaja kulturnog dobra
Representation of the forming of the cultural property significance category

Postupak evidentiranja i pripreme dokumentacije za registraciju nije zakonom razrađen. On je usko stručan i nužan ako želimo provesti postupak upisa u registar, te se podrazumijeva. Ipak, praksa pokazuje da je baš zbog uskog područja stručnosti, koje izlazi iz okvira upravno-pravne procedure državne uprave, razrada postupaka zanemarena. Stručna služba koja bi se bavila isključivo sustavnim evidentiranjem, dokumentiranjem i valoriziranjem baštine ne postoji, stoga je nakon dva desetljeća koegzistencije konzervatorske stručne službe unutar velikog državnog aparata nužno istaknuti slabe točke sustava zaštite i odrediti razvojne smjernice.

Valorizacija predmeta kulturne baštine je uporište na kojemu počiva zakonska zaštita. Iz nje proizlaze svojstva kulturnog dobra, mjere zaštite kojima štitimo ta svojstva, kao i provođenje zaštite prema utvrđenoj kategorizaciji.

Valorizacija koja bi kao kriterije imala nacionalni, regionalni i lokalni značaj rezultirala bi podjelom kulturnih dobara prema utvrđenim kategorijama. Sustav kategoriziranja pritom bi se trebao obogatiti svim parametrima koji su prisutni u praktičnoj primjeni.

Povijesno-umjetnički značaj (formalna analiza) odnosno tehnički značaj predmeta kulturne baštine nije jedini kriterij prema kojemu konzervatorska struka postupa. Kulturno-povijesni kontekst također pridodaje dodatno značenje spomeniku/umjetnini i kao čimbenik ravnopravno sudjeluje u valorizaciji. Uvođenjem kategorije izoštrio bi se fokus na preciznost argumentacije koja se odnosi na prepoznata svojstva kulturnog dobra i daje odgovor na pitanje o razradi svojstava kulturnog dobra. Kategorija koju bi konzervator predložio svakako bi trebala biti komisijski potvrđena uz mišljenje stručnjaka za razdoblje i vrstu predmeta koje se procjenjuje.

U procjeni ratnih šteta na kulturnoj baštini, kako je već spomenuto, kategorizacija je dosljedno provedena prema A, B i C kategoriji – kategorijama od nacionalnog, regionalnog odnosno lokalnog značaja. Valorizacija je provedena u suradnji sa stručnjacima prema pojedinim područjima znanstvenog istraživanja, odnosno materijalu proučavanja, pri čemu je obrađen velik broj cjelovitih inventara.²³

Upravo zbog takvog načina procjena ratnih šteta može biti uzor u kategorizaciji jer je dosljedno provedena za sve spomenike.

Konzervatorska struka je interdisciplinarna struka koja ne treba zanemariti prednosti timskog rada i donošenja zajedničkih odluka ako se radi o predmetima ili spomenicima čije se značenje prosuđuje s aspekta različitih struka, npr. arhitektura (obrazloženje o svojstvima koja sadrži tehnički aspekt građevine, povijesno-umjetnički te povijesni kontekst). Danas, u nedostatku kadrova timski rad otežava i „teritorijalna podjela“ među konzervatorima jednog odjela koja se u pojedinim konzervatorskim odjelima provodi radi uštede troškova, što npr. znači da se nadležnost konzervatora bez obzira na njegovu struku odnosi na cjelokupno područje – po principu „jedan konzervator – jedan otok“. Stoga se prijedlog o kategoriji ne bi trebao donositi prema području preuzete teritorijalne nadležnosti pojedinog konzervatora, već bi trebao biti rezultat zajedničkog promišljanja konzervatora različitih struka (na primjer arhitekt/povjesničar umjetnosti ili etnolog/arhitekt) unutar konzervatorskog odjela.

U gotovo svim segmentima konzervatorskih poslova ključan je timski rad: terenski pregled, inventarizacija, odluke radnih grupa o restauratorskom zahvatu, nadzor radova itd.

Kada je to potrebno, osobito za potpuno neistražene segmente baštine, kategorizacija također nalaže potrebu uključivanja mišljenja stručnjaka izvan konzervatorske službe, čime se opći konzervatorski uvid otvara kritičkom sagledavanju i uvijek potrebnom propitivanju donesenih zaključaka.

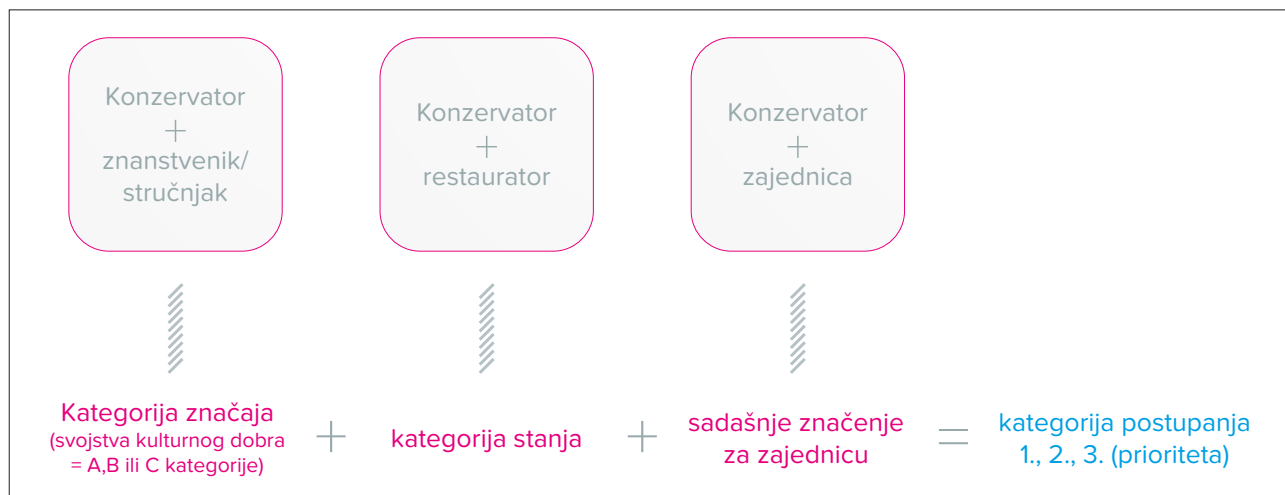
U odnosu između kulturne baštine i kulturnih dobara valorizacija i njeni zaključci (kategorizacija) su prijelomna točka o kojoj ovisi daljnje postupanje konzervatora (shema 2.).

No, pokretni spomenik, na primjer, osim umjetničkog predmeta može biti arheološki ili etnografski predmet te tehnički instrument. Valorizacija se tada provodi prema vrijednosnim kriterijima znanstvene discipline kojoj predmet pripada, a konzervator daje mišljenje u suradnji sa stručnjacima te specijalnosti.

Postavlja se pitanje koja je svrha podjele tako raznorodne materije kategorizacijom.

Kategorizacija u očima konzervatora nije krajnji cilj. Umjetnina koja je uključena u život zajednice ima vlastiti

²³ Prema evidenciji ratnih šteta na pokretnim spomenicima sveukupno je obrađeno 119 pokretnih inventara zahvaćenih ratnim razaranjima te 70 evakuiranih inventarnih zbirki.

Shema 3 Prikaz formiranja kategorije postupanja (prioriteta) za kulturna dobra
Representation of the forming of the category of priorities for cultural properties

život i značenje za tu zajednicu. Uzmimo na primjer sliku sakralne tematike B kategorije koja je izuzetno značajna za identifikaciju lokalne sredine, godišnje blagdane, obljetnicu štovanja, okupljanja i hodočašća vjernika.

Sukladno parametrima za prioritetno postupanje, odluka konzervatora o postupanju na umjetnini trebala bi se donositi u suradnji s drugim stručnjacima i sa zajednicom prema predloženoj shemi 3.

Kategorija stanja utvrđuje se procjenom stanja u suradnji s restauratorom. U tu svrhu izrađuje se elaborat stanja. Ugroženost kulturnog dobra od potencijalnih opasnosti procjenjuje se elaboratom ugroženosti. U odlučivanju o postupanju kategorija stanja ravnopravna je kategoriji značenja.

Kategorija ugroženosti, osim na sami predmet, može se odnositi i na ugroženost vrste kulturnog dobra – predmet na koji rijetko nailazimo jer je izišao iz upotrebe i rijetko ga nalazimo – npr. tip pokućstva ili etnografski predmet. Takvom kulturnom dobru u godišnjem odabiru financiranja konzervatorsko-restauratorskih radova bez obzira na nižu kategoriju značenja može se dodijeliti viša kategorija prioriteta.

Sadašnje značenje za zajednicu je opisna kategorija čiji se utjecaj može ilustrirati primjerom: slika B kategorije zbog proslave dvjestote godišnjice župe na prijedlog konzervatora dobiva kategoriju prioriteta 1.

Navedeni primjeri pokušaj su ilustriranja omjera različitih prosudbi i dvojbi konzervatora koje su teško razumljive izvan konzervatorske službe i često su vrlo životne. Na prvi pogled pravila se ravnaju osjećajem konzervatora za bitno, no analiza postavljenih kriterija i preispitivanje postupaka putem razrađenih upitnika svakako su put ka racionalizaciji i izgradnji pravila ključnih za ujednačavanje postupanja različitih centara stručnog odlučivanja – konzervatorskih odjela.

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Put ka ujednačenom pristupu u argumentaciji i prepoznavanju svojstava kulturnog dobra koja treba štititi upisom kulturnog dobra u Registar Republike Hrvatske jest valorizacija koja bi iznjedrila kategorizaciju.

Kategorizacija bi se provodila prema razrađenom upitniku s fokusnim točkama na koje se treba osvrnuti slijedeći ujednačenu logiku razmišljanja u prepoznavanju obilježja i utvrđivanju svojstava kulturnog dobra za koje se daljnjim postupanjem propisuju mjere zaštite.

Ona ne bi bila nepromjenjiva znanstvena kategorija kojoj se zamjera simplifikacija, već pomoćno sredstvo, alat u donošenju stručnih konzervatorskih odluka.

I svakako mora biti obavljena timski – u konzervatorskim odjelima, u povjerenstvima i uz mišljenje stručnjaka izvan konzervatorske službe koji zahvaljujući bavljenju određenim znanstvenim područjem imaju izoštreno iskustvo procjene značaja.

Zadani cilj je transparentnost stručne prosudbe bazirane na slojevitoj analizi čija sinteza jest dodijeljena kategorija, te zaštita konzervatorskog postupanja prema baštinskom fondu od utjecaja raznih interesnih skupina.

LITERATURA

- Horvat, A. (1970): *O valorizaciji i kategorizaciji spomenika kulture u kulturno-historijskim muzejima i galerijama*, Zagreb.
- Horvat, A. (1971.): *Spomenici kulture SR Hrvatske: njihova rasprostranjenost i opća valorizacija*, Zagreb.
- Mohorovičić, A. (1978.): *Prilog analizi vrednovanja povijesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture u SR Hrvatskoj*, Zagreb.
- Pavlović-Mutak, K. (1986.): *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta narodnooslobodilačkog rata i socijalističke*

revolucije, Kategorizacija, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreb, Odbor za spomen-obilježavanje povijesnih događaja i ličnosti Sabora SRH, Zagreb. Ukrainčik, V.; Uršić, B. (1998/1999.): *Ratne štete na spomenicima kulture, Godišnjak zaštite spomenika kulture*

Elaborat Dvorci i kurije Sjeverne Hrvatske /stanje i mogućnosti njihova uključivanja u suvremeni život/, (1970.), Zagreb
Republička samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture, Dokumenti br. 9, Zagreb (1980.)

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji arhiv

Summary

PROLEGOMENA ON THE CATEGORISATION OF MONUMENTS OF CULTURE

Introducing categorisation of monuments is something mentioned for the past few years as a necessity or measure for easier and more efficient care for cultural heritage. Categorisation of monuments was adopted unofficially in the 1960-ies; its application was furthered and adapted in the 80-ies, reaching the peak of its consistent application at the time of war damage assessments (1992 – 1997). The Law of Cultural Property Protection adopted in 1999 did not

stipulate categorisation as part of the proposal for inscription of the cultural property in the Cultural Property Registry of the Republic of Croatia and ceased to apply in the documentation. Given the large number of monuments, the method of allocation of funds and in the aim of standardising and improving the professional conduct of conservationists, the idea of introducing categorisation is again on the agenda.